

Susreti pedagoga

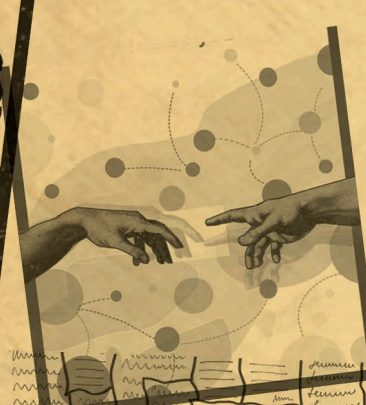
NACIONALNI NAUČNI SKUP

7. maj 2022.

OBRAZOVANJE U VREME KRIZE I KAKO DALJE

Zbornik radova

GLUVI TELEFONI

1838

Susreti pedagoga
Nacionalni naučni skup
7. maj 2022, Beograd

Obrazovanje u vreme krize
i kako dalje

Zbornik radova

Urednici
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Doc. dr Zorica Milošević

BEOGRAD • 2022.

Perspektive različitih učesnika obrazovne prakse	151
Radovan Antonijević – Priroda interakcije u obrazovanju na daljinu	152
Jelena Vranješević – Pravo na obrazovanje u vreme pandemije: Perspektiva dece/mladih	156
Saša Dubljanin – Ograničenja i teškoće u realizaciji onlajn nastave	162
Nataša Nikolić – Mogućnosti podsticanja samoregulacije u onlajn okruženju	168
Dobrinka Kuzmanović – Izazovi nastavnika u radu sa učenicima iz osetljivih socijalnih grupa tokom pandemije koronavirusa	173
Nina Jovanović i Tanja Topalović – Očekivanja od uloge pedagoga u toku pandemije COVID-19: Perspektiva učenika, nastavnika i uprave škole	180
Lea Gornjak, Biljana Drobnjak i Danijela Živanović – Značaj i uloga stručnih saradnika u realizaciji nastave na daljinu i nastave po kombinovanom modelu	188
Jela Stanojević – Didaktička preispitivanja iz ugla pedagoga u vreme krize	193
Ivan Davidović – Korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija u nastavi – Primer Savremene gimnazije	198
Lea Gornjak, Biljana Drobnjak, Danijela Živanović i Mirjana Sremčević – Mladi i mediji u doba krize	205
Participacija kao temelj promena obrazovne prakse	210
Nataša Matović – Participacija nastavnika u onlajn istraživanju	211
Kristinka Ovesni – Strategije profesionalnog usavršavanja nastavnika u periodu nesigurnosti i krize	218
Lidija Radulović i Luka Nikolić – Obrazovanje nastavnika u vreme krize: Šta se dešava sa socijalnom dimenzijom nastave	224
Milan Stančić – Ocenjivanje učenika tokom prve godine pandemije: Od menjanja paradigme do tehničkih rešenja	231
Aleksandra Pejatović i Dubravka Mihajlović – Obrazovanje odraslih u vreme krize – Između opstanka i daljeg razvoja	239
Violeta Orlović Lovren i Neda Čairović – Pandemija COVID-19 – Kriza i(li) prilika za preispitivanje prakse podučavanja univerzitetskih nastavnika	246
Jovan Miljković i Branka Radovanović – Jugoslovenska koncepcija delovanja u vanrednim situacijama i obrazovanje i učenje odraslih: Lekcije iz prošlosti	254
Bojan Ljujić – Tehnološka spremnost odraslih učesnika na izazove onlajn obrazovanja uslovljene pandemijom virusa COVID-19	259

OBRAZOVANJE NASTAVNIKA U VREME KRIZE: ŠTA SE DEŠAVA SA SOCIJALNOM DIMENZIJOM NASTAVE¹

Lidija R. Radulović²

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Luka Đ. Nikolić³

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Apstrakt

Polazeći od značaja obrazovanja nastavnika za njihovo buduće delovanje i važnosti socijalne dimenzije nastavnog procesa, rad predstavlja analizu odlika ove dimenzije nastave u programima inicijalnog obrazovanja nastavnika predmetne nastave. Cilj istraživanja je da se sagleda kako studenti koji su pohađali ove programe u periodu krize izazvane pandemijom procenjuju kvalitet socijalne dimenzije nastave i da li se njihovi odgovori razlikuju od procena studenata koji su programe pohađali pre ovog perioda. Ispitivanje je sprovedeno onlajn anketiranjem 57 studenata sa tri državna univerziteta u Srbiji. Rezultati pokazuju da studenti visoko procenjuju odlike socijalne dimenzije nastave u doba krize, ali da je njihova procena niža od procena iste dimenzije pre krize. Budući da se nastava u doba krize pretežno odvijala u onlajn kontekstu, ovi rezultati pokazuju da je kroz ovaj vid nastave moguće postići visok kvalitet socijalne dimenzije nastave i da postoji prostor za unapređivanje socijalne dimenzije nastave koja je realizovana u doba krize.

Ključne reči: obrazovanje nastavnika, obrazovanje u doba krize, dimenzije onlajn nastave, socijalna dimenzija nastave, COI model onlajn nastave.

Uvod

Kada je 2020. godine došlo do širenja pandemije COVID-19, kao nastavnici u programima inicijalnog obrazovanja nastavnika bili smo prinuđeni da tragamo za rešenjima koja će omogućiti nastavak nastave. Nespremni za onlajn nastavu, učili smo da koristimo digitalne tehnologije u nastavi dok smo ih koristili, isprobavali smo mogućnosti različitih platformi, stare planove smo prilagođavali novom kontekstu i pomalo razvijali nove aktivnosti. Može se reći i da smo sumnjali u mogućnost da se kroz onlajn nastavu obezbedi kvalitetno obrazovno iskustvo za naše studente i da smo

¹ Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize*, koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

² liradulo@f.bg.ac.rs

³ lukanikolic141993@gmail.com

ovu vrstu nastave doživljavali kao nužno i privremeno zlo. Drugim rečima, nastava koju smo organizovali je bila iznuđena promenama izazvanim pandemijom, te je možemo smatrati *nastavom u doba krize*, ili *pandemijskom nastavom*, a ne planski i studiozno razvijenom *onlajn nastavom* (Barbour et al., 2020).

Prošlo je dve godine u kojima se inicijalno obrazovanje nastavnika odvijalo u pandemijskim uslovima, pretežno u onlajn obliku. U međuvremenu smo imali vremena da učimo o onlajn nastavi, da pronađemo platforme koje u što većoj meri odgovaraju načinu rada koji želimo, da menjamo nastavne planove i osmišljavamo aktivnosti studenata koje su u skladu sa novim kontekstom. Takođe, skupili smo iskustva koja se mogu istraživati.

Naše istraživanje je smešteno u prostor između onoga što se može smatrati odlikama i potencijalima sistematično planirane onlajn nastave i onoga što smo kroz nastavu u doba krize izazvane pandemijom zaista imali u nastavnoj praksi. Pitanja koja bi se mogla postaviti u vezi sa ovom nastavom su brojna, a u ovom radu će fokus biti na socijalnoj dimenziji nastavnog procesa. Odlučili smo da se bavimo ovom dimenzijom zato što je posebno značajna iz perspektive sociokonstruktivističkih shvatanja nastave (ne samo u onlajn okruženju), zato što je nedovoljno istraživana u kontekstu onlajn nastave (Carrillo & Flores, 2020), kao i zbog njenog posebnog značaja za obrazovanje nastavnika.

Istraživali smo socijalnu dimenziju nastavnog procesa u programima inicijalnog obrazovanja nastavnika predmetne nastave u Srbiji, kako bismo sagledali ovu nastavu i mogli da odlučujemo o daljem radu u kontekstu ove i potencijalnih kriznih situacija u budućnosti, ali i u kontekstu nakon krize. Razumevanje nastave kroz koju se obrazuju budući nastavnici posebno je značajano imajući u vidu značaj prethodnog obrazovanja nastavnika za kvalitet njihovog rada (Roberts-Hull et al., 2015). Osim toga, potencijalni značaj ovog istraživanja proizilazi iz njegovog doprinosa sagledavanju potencijala onlajn nastave, kao i mogućnosti da se *nastava u vreme krize* razvija i dostiže odlike kvalitetne *onlajn nastave* (Carrillo & Flores, 2020), što je relevantno ne samo za inicijalno obrazovanje nastavnika, već i za nastavu u drugim oblastima i na različitim nivoima obrazovanja.

Teorijski okvir istraživanja

Sve veća zastupljenost onlajn nastave do koje je, naročito u visokoškolskom obrazovanju, došlo tokom poslednjih 20-30 godina (Kentnor, 2015) usmerila je istraživače na pitanja kvaliteta onlajn nastave, odnosno na identifikovanje onih odlika ove nastave koje omogućavaju kvalitetno obrazovno iskustvo za studente (Carrillo & Flores, 2020; Horzum, 2015). Kao deo tih nastojanja, polazeći od sociokonstruktivističkog shvatanja nastave, kao orijentir za razvijanje i procenu kvalitetnog onlajn obrazovnog iskustva razvijen je konceptualni model nastavnog procesa nazvan „zajednica koja istražuje” (*Community of Inquiry - COI*) (Garrison et al, 2000). Sam naziv modela upućuje na značaj emocionalne i kognitivne povezanosti

učenika/studenata („zajednica”) i na vrednost kritičkog promišljanja i građenja značenja („koja istražuje”) u nastavi (Fiock, 2020).

COI model naglašava tri osnovne dimenzije onlajn nastave: kognitivnu, nastavnu i socijalnu, koje u sadejstvu grade obrazovna iskustva studenata. Kognitivna dimenzija modela (*Cognitive presence*) odnosi se na mogućnost učenika/studenata da grade značenja kroz kontinuiranu refleksiju i međusobnu komunikaciju (Carillo & Flores, 2020). Ova dimenzija obuhvata identifikaciju problema, istraživanje i građenje znanja kroz nastavni proces (Fiock, 2020). Nastavna dimenzija modela (*Teaching presence*) se odnosi na nastavnikovo delovanje kojim osmišljava, facilitira i usmerava nastavni proces (Carillo & Flores, 2020), odnosno kreira kvalitetno onlajn nastavno okruženje (Bangert, 2009). Naglašavajući da upravo socijalna dimenzija nastave pravi kvalitativnu razliku između građenja znanja u istraživačkoj zajednici i nastave koja se svodi na prenošenje znanja, autori inicijalnog COI modela navode da su potkategorije koje govore o kvalitetu onlajn nastave u domenu socijalne dimenzije (*Social presence*): afektivna ekspresija, grupna kohezija i otvorena komunikacija (Garrison et al., 2000). Gerison kasnije izdvaja afektivnu ekspresiju i posmatra je kao zasebnu dimenziju koju naziva emocionalnom, a u socijalnoj dimenziji ostavlja grupnu koheziju i otvorenu komunikaciju (Garrison, 2013). Kao aspekti socijalne dimenzije u literaturi se sreću: učnički doživljaj pripadnosti grupi (Bangert, 2009), učnički doživljaj sebe i drugih u onlajn okruženju kao stvarnih osoba (Garrison et al., 2000), afektivno angažovanje učenika, prilike da komuniciraju smisleno u kolaborativnom okruženju i grade interpersonalne odnose (Carillo & Flores, 2020). Sumirajući različita gledišta, možemo reći da se socijalna dimenzija odnosi na osećaj pripadnosti grupi i grupnu koheziju, te kvalitet komunikacije i interaktivnost.

Rezultati empirijskih istraživanja koja su bila usmerena na socijalnu dimenziju modela govore u prilog činjenici da su odlike ove dimenzije povezane sa angažovanjem učenika u nastavi i učničkim doživljajem nastave, te da prisustvo odlika kao što su grupna kohezija, osećaj pripadnosti grupi, te otvorena komunikacija doprinose većem angažovanju učenika u nastavi, ko-konstrukciji znanja, učešću u diskusijama i predanosti zadacima (Jaber et al., 2018; Jackson & Jones, 2019; Vinagre, 2017), kao i većem zadovoljstvu učenika nastavom i nastavnicima (Richardson & Swan, 2003; Richardson et. al., 2017).

U ovom radu socijalna dimenzija nastave je operacionalizovana na način koji je najbliži Gerisonovom shvatanju, pri čemu je grupnoj koheziji i otvorenoj komunikaciji dodata i odlika međusobnog poštovanja, koja se može posmatrati kao posebna odlika socijalne dimenzije i kao preduslov za ostvarivanje ostale dve odlike.

Metodologija

Sagledavanju socijalne dimenzije nastave u programima inicijalnog obrazovanja nastavnika pristupili smo ispitivanjem studentske perspektive o prisustvu

pojedinih odlika nastave. Želeli smo da saznamo kako studenti koji su pohađali nastavu u doba krize procenjuju odlike socijalne dimenzije nastave, kao i da uporedimo njihove odgovore sa ocenom koju daju studenti koji su nastavu pohađali pre krize.

Podaci su prikupljeni onlajn upitnikom koji je za potrebe evaluacije programa za obrazovanje nastavnika razvijen u Centru za obrazovanje nastavnika Filozofskog fakulteta u Beogradu. Pitanja na osnovu kojih smo analizirali socijalnu dimenziju nastave data su u obliku Likertove petostepene skale procene. Analizom su obuhvaćeni odgovori 57 studenata master programa i programa celoživotnog obrazovanja za obrazovanje nastavnika predmetne nastave na sva tri državna univerziteta koji organizuju ove programe (univerziteti u Beogradu, Nišu i Kragujevcu).

Kvantitativna analiza je obuhvatila deskriptivnu statistiku (aritmetička sredina i standardna devijacija) i t-test kojim je utvrđivana značajnost razlika između ocena koje su davali studenti tokom perioda krize i pre krize izazvane pandemijom. Diskusija rezultata uključila je naša saznanja o kontekstu, odnosno o nastojanjima nastavnika i načinu odvijanja nastave koju su studenti procenjivali.

Rezultati i diskusija

Kako studenti procenjuju socijalnu dimenziju nastave u doba krize

Ovaj deo analize odnosi se na prosečnu ocenu kojom su studenti koji su pohađali nastavu tokom školske 2020/21. i školske 2021/22. godine ocenili prisustvo odlika koje se odnose na socijalnu dimenziju nastave. Analiza odgovora 40 studenata pokazuje da su odlike socijalne dimenzije nastave tokom krize visoko ocenjene, budući da je ocena za svaku od odlika veća od 4, a prosečna ocena svih odlika socijalne dimenzije nastave – 4,54 (Tabela 1).

Ovako procenjena socijalna dimenzija nastave u doba krize bi se mogla interpretirati kao posledica prepoznavanja značaja ove dimenzije, te nastojanja da se neguju socijalni odnosi, saradnja i zajedništvo i u novom kontekstu, što je vodilo prilagođavanju nastave i učenju nastavnika da rade u novom kontekstu. Smatramo da su kvalitetu socijalne dimenzije nastave doprinele platforme koje omogućavaju direktnu sinhronu komunikaciju između studenata i studenata sa nastavnicima, kao i rad u grupama, korišćenje više kanala za razmenu mišljenja i povratnih informacija, kao i za razmenu informacija i materijala za učenje, kreiranje aktivnosti studenata koje podstiču aktivno učenje i kolaboraciju i postupci kojima je negovano kooperativno učenje.

Tabela 1: Prosečne ocene odlika socijalne dimenzije nastave tokom školske 2020/21. i školske 2021/22. godine

Tvrdnja koja je procenjivana	M	SD	N
Osećao/la sam da pripadam zajednici koja deli vrednosti i ciljeve	4.28	0.75	40
Nastava je omogućavala kooperaciju između studenata i studenata i nastavnika	4.50	0.78	40
Osećao/la sam se podržano da izrazim svoje ideje i inicijative	4.53	0.85	40
Osećao/la sam se poštovano od strane kolega	4.63	0.67	40
Osećao/la sam se poštovano od strane nastavnika	4.75	0.54	40
UKUPNO	4.54	0.73	40

Da bismo bolje razumeli relativno značenje ovih studentskih ocena uporedili smo ih sa ocenama kojima su odlike socijalne dimenzije nastave procenili studenti koji su programe pohađali pre pandemije.

Promene ocena socijalne dimenzije nastave sa prelaskom na pandemijsku nastavu

Kada se uporede ocene kojima su nastavu ocenjivali studenti koji su je pohađali u doba krize (pretežno u onlajn kontekstu) sa ocenama studenata koji su studirali pre krize, primećuje se da su ocene niže za nastavu u doba krize za svaku od pojedinačnih tvrdnji koje se odnose na socijalnu dimenziju nastavnog procesa (Tabela 2).

Tabela 2: Odnos ocena odlika socijalne dimenzije pre i tokom krize

Tvrdnja koja je procenjivana	M	N	M	N
	(za nastavu pre 2019.)		(za nastavu u doba krize)	
Osećao/la sam da pripadam zajednici koja deli vrednosti i ciljeve	4.53	17	4.28	40
Nastava je omogućavala kooperaciju između studenata i studenata i nastavnika	4.82	17	4.50	40
Osećao/la sam se podržano da izrazim svoje ideje i inicijative	4.59	17	4.53	40
Osećao/la sam se poštovano od strane kolega	4.65	17	4.63	40
Osećao/la sam se poštovano od strane nastavnika	4.76	17	4.75	40
UKUPNO	4.67	17	4.54	40

Iako je ove podatke potrebno uzeti sa rezervom zbog malog uzorka i neujednačenog broja studenata koji su ocenjivali nastavu u doba krize i nastavu pre krize, pravilnost u opadanju prosečnih ocena smatramo indikativnom. Navedeni razlozi, zajedno sa činjenicom da se ocene pre i za vreme krize ne razlikuju mnogo, doprinele su tome da navedene razlike za većinu tvrdnji nisu statistički značajne. Ipak, prosečna ocena koja se odnosi na omogućavanje kooperacije u nastavi studenata koji su pohađali nastavu u doba krize izazvane pandemijom ($M = 4.5$, $SD = 0.78$) u odnosu na ocenu studenata koji su je pohađali ranije ($M = 4.8$, $SD = 0.39$) je značajno niža $t(55) = 2.068$, $p = .04$. U ocenama ostalih odlika socijalne dimenzije nije pokazana značajna razlika ocena između dve grupe studenata.

Zaključak

Sumirajući navedene nalaze, možemo zaključiti da su studenti visokim ocenama procenili odlike socijalne dimenzije nastavnog procesa realizovanog u programima inicijalnog obrazovanja nastavnika predmetne nastave u doba krize izazvane pandemijom, ali i da su te ocene niže od ocena iste dimenzije nastave pre pandemije. Imajući u vidu da se radi o nastavi koja se dešava u doba krize, a ne detaljno planiranoj onlajn nastavi ove ocene mogu nas činiti zadovoljnim. Ipak, one otvaraju prostor za razmišljanje o unapređivanju socijalne dimenzije nastave u ovim programima, naročito kada se ona odvija u onlajn kontekstu. Na osnovu rezultata ovog istraživanja ne možemo pouzdano suditi o tome šta bi i kako trebalo unapređivati i smatramo da je to prostor za nova istraživanja.

Rezultati, takođe, govore da je kroz onlajn nastavu moguće postići visok kvalitet socijalne dimenzije nastave, što je važno imati na umu prilikom razmišljanja o načinu organizacije nastave u kriznim situacijama. Prelazak na onlajn nastavu u ovakvim prilikama ne mora nužno voditi odustajanju od građenja zajedništva, saradnje i osećaja pripadnosti. Ipak, kvalitet socijalne dimenzije nastave i dalje se u većoj meri ostvaruje u nastavi koju organizujemo u neposrednom kontaktu.

Literatura

- Bangert, A. W. (2009). Building a validity argument for the community of inquiry survey instrument. *Internet and Higher Education*, 12(2), 104-111. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2009.06.001>
- Barbour, M. K., LaBonte, R., Hodges, C., Moore, S., Locke, B., Trust, T., Bond, M. A., Hill, P., & Kelly, K. (2020). *Understanding Pandemic Pedagogy: Differences Between Emergency Remote, Remote, and Online Teaching*. *State of the Nation: K-12 e-Learning in Canada*. Halfmoon Bay: Canadian eLearning Network.
- Carrillo, C., & Flores, M. A. (2020). COVID-19 and teacher education: a literature review of online teaching and learning practices. *European Journal of Teacher Education* 43(4), 466-487. <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1821184>

- Fiock, H. (2020). Designing a Community of Inquiry in Online Courses. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 21(1), 134–152. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i5.3985>
- Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (2000). Critical Inquiry in a Text-based Environment: Computer Conferencing Higher Education. *The Internet and Higher Education*, 2(2–3), 87–105. <https://doi.org/10.1080/02607476.2020.1755205>.
- Garrison, D. R. (2013). Theoretical Foundations and Epistemological Insights of the Community of Inquiry. In Z. Akyol, & D. R. Garrison (Eds.), *Educational Communities of Inquiry: Theoretical Framework, Research, and Practice* (pp. 1-11). Hershey: Information Science Reference.
- Horzum, M. B. (2015). Online Learning Students' Perceptions of the Community of Inquiry Based on Learning Outcomes and Demographic Variables. *Croatian Journal of Education*, 17(2), 536-567. <https://doi.org/10.15516/cje.v17i2.607>
- Jaber, L. Z., Dini, V., Hammer, D., & Danahy, E. (2018). Targeting Disciplinary Practices in an Online Learning Environment. *Science Education*, 102(4), 668–692. <https://doi.org/10.1002/sce.21340>
- Jackson, B. L., & Jones, M. (2019). Where the Rubber Meets the Road: Exploring the Perceptions of In-service Teachers in a Virtual Field Experience. *Journal of Research on Technology in Education*, 51(1), 7–26. <https://doi.org/10.1080/15391523.2018.1530622>
- Kentnor, H. (2015). Distance Education and the Evolution of Online Learning in the United States. *Curriculum and Teaching Dialogue*, 17(1-2), 21-34.
- Richardson, J., & Swan, K. (2003). Examining social presence in online courses in relation to students' perceived learning and satisfaction. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 7(1), 68-88.
- Richardson, J., Maeda, Y., Jing, L., & Caskurlu, S. (2017). Social presence in relation to students' satisfaction and learning in the online environment: A meta-analysis. *Computers in Human Behavior*, 71 (1), 402-417. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.001>
- Roberts-Hull, K., Jensen, B., & Cooper, S. (2015). *A new approach: Teacher education reform*. Melbourne: Learning First. Preuzeto sa <https://learningfirst.com/wp-content/uploads/2020/07/12.-A-new-approach-reforming-teacher-education.pdf>
- Vinagre, M. (2017). Developing Teachers' Telecollaborative Competences in Online Experiential Learning. *System*, 64(1), 34–45. <https://doi.org/10.1016/j.system.2016.12.002>